

A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében¹

Kárpátalja XX. századi történetét drámai fordulatok kísérték. A háborúkat lezáró békeszerződések következtében az anyaországtól elszakított terület idegen államok fennhatósága került, az első világháború után Csehszlovákiához, a második világháború után a Szovjetunióhoz. A kárpátaljai magyarság számára a legnagyobb sorscsapás a második nagy világháború végén következett be, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió kebelezi be. Ezzel egy új fejezet kezdődött a régió történetében: Kárpátalja szovjet korszaka. Egybehangzó vélemények alapján állíthatjuk, hogy a térség XX. századi történetének legmegrázóbb éveinek a szovjet korszak „bevezető szakasza” számít, azaz a szovjet rendszer kiépítésének időszaka: 1944 őszétől az ötvenes évekig (Csanády, 2004. 5). A Szovjetunióhoz csatolt terület magyar lakosságát „az oroszosítás mellett a szovjet rendszer bevezetése és az ezt potenciálisan akadályozó polgári rétegek közötti nagyarányú tisztogatás is sújtotta” (Romsics, 1998. 300). 1944. november 13-án a 4. ukrán front törzse parancsot adott ki arról, hogy a Kárpátalján élő német és magyar nemzetiségű, 18 és 50 év közötti férfiaknak három napon belül jelentkezniük kell a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. A parancsban nem esett szó arról, hogy az embereket közmunkára fogják, vagy hogy egyáltalán elviszik őket. Ezért a magyarok, akik nem is sejtették, hogy mi vár rájuk, eleget tettek a parancsnak, s jelentkeztek abban a hitben, hogy mindössze három napot fognak dolgozni azért, hogy segítsenek a háború után romokban heverő vidék helyreállításában. A következő napokban NKVD-alakulatok kíséretében hurcolták el az embereket a sztálini légerekbe – listák szerint összeírva. A magyar férfiak első gyalogos menetoszlopait 1944. november 18-án indították útnak szigorú katonai kísérettel a szolyvai gyűjtőtáborba. A fogva tartás embertelen körülményei miatt itt pusztult el a legtöbb elhurcolt kárpátaljai magyar (Botlik-Dupka, 1991. 55). Később tovább hajtották őket a Szovjetunió belsejébe, különböző légerekbe. A kollektív büntetést kevesen élték túl.

A deportálással egy időben, 1944. november 19-én, Munkácson területi pártkongresszust rendeztek, ahol megalakították Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját, amely határozatot fogadott el „Kárpát-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával” (Móricz, 2001. 128). Mivel az elcsatolást illetően a szovjet hatóságok az egész

¹ A kutatás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet támogatásával készült.

nép akaratára hivatkoztak, november 26-án egy választási színjátékkal felérő szavazást rendeztek a terület hovatartozásáról Munkácson, a Győzelem moziban, ahol az NKVD-s, felfegyverzett osztagok jelenléte nyilvánvalóvá tette a küldöttek számára, hogy itt tulajdonképpen csak egy választási lehetőség van – a Szovjetunió. Így született meg a kiáltvány Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak Első Kongresszusán Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítéséről, mely szerint a „német-magyar rabságból kiszabadult” kárpátontúli nép az „anyaországához”, Szovjet-Ukrajnához való visszacsatolását kívánja.²

Kárpátalja elfoglalását követően nem sokkal, 1945. január 12-én a Néptanács elfogadta a Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról, állami zászlajáról szóló rendeletet: a terület himnusza a szovjet himnusz lett, zászlaja a sarló-kalapácsos vörös lobogó (Móricz 2001, 132). Amikor Magyarország 1945. január 20-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt Moszkvában, elismerte az 1937-es határokat, tehát lemondott Kárpátaljáról is.

1945. június 29-én Moszkvában a szovjet és a csehszlovák kormány megkötötte a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnának való végleges átadásáról szóló szerződést. A szerződés értelmében az ukrán és az orosz, illetve a cseh és a szlovák nemzetiségű lakosok 1946. január 1-ig eldönthették, hol kívánnak lakni, és egy éven belül át kellett költözniük. A szerződésben nem esett szó a magyar, sváb vagy egyéb nemzetiségű lakosságról (Zseliczky, 1998. 146). Ezek után a kialakult határokat gyorsan le is zárták, elszigetelve a bent rekedteket (Móricz, 2001. 132).

A szovjet hatóságok azonnal megkezdték a terület totális „bolsevizálását”. Bevezették az egypártrendszert: csak a kommunista párt, és ifjúsági szervezete, a Komzomol működhetett. 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége egyetlen tollvonással felszámolta Kárpátontúli Ukrajnát, illetve azt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USzSzk) Kárpátontúli Területévé nyilvánította. Kárpátalja egyetlen terület lett ezután a sok között, autonóm státuszáról szó sincs már ezek után (Móricz, 2001. 135).

Az 1946-os népszámlálási adatokból kiderül, hogy Kárpátalja magyar népessége a háború végén s közvetlenül azután óriási veszteséget szenvedett: a magyar nemzetiségű lakosság az 1941-ben számolt 233 840 főről a statisztika szerint mintegy 66 000 főre csökkent! (Molnár J.-Molnár D. I., 2005. 9) A népességvesztést előidéző okok között a háborús emberveszteségek, a szovjet bevonulást megelőző tömeges menekülés, majd az azt követő deportálások mellett az is szerepet játszhat, hogy egyesek a megfélemlítés miatt nem merték vállalni a nemzetiségi hovatartozásukat (Molnár J.-Molnár D. I., 2005. 11).

² A kiáltvány szövegét idézi: Dömöcki, 1998. 166–168.

A szovjet rendszer meghonosítása Kárpátalján is moszkvai forgatókönyv alapján, a Szovjetunióban alkalmazott minta szerint történt, beleértve a tanácsrendszer kiépítését, a politikai tisztogatást, az erőszakos kolhozosítást és kuláktalanítást, az államosítást, az egyház- és vallásüldözést, a tömeges deportálást, illetve az emberek munkatáborokba való hurcolását. A munkaszolgálat helyszínei a Donyec-medence szénbányái voltak, vagyis Donbasz.³ A donbaszi munkaszolgálat 1947-ben vette kezdetét, és elsősorban azokat érintette, akik 1944-ben fiatal koruk miatt még megúszták a deportálást. A szovjet hatóságok megbízhatatlannak nyilvánították a katonaköteles korú magyar fiatalokat, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányászati munkára irányították őket a Donyec-medencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három éves szolgálati időt. A sajátos nemzetiségpolitikát alkalmazó szovjet hatalom 1952-ben felhagyott ezzel a módszerrel, s ezután már nem Donbászba vitték a magyar fiatalokat, hanem szabályos katonai szolgálatra. 1952-ben mindjárt négy korosztályt – az 1930–33-ban születetteket – soroztak be katonának. Előfordult olyan eset is, hogy három év bányászati munka után az illetőt – mintha mi sem történt volna – három év katonai szolgálat letöltésére is kötelezték.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében évek óta folyik egy kutatási program, melynek célkitűzése, hogy azonos szempontok alapján készüljön legalább 2–5 mélyinterjú valamennyi kárpátaljai magyar lakta településen. (Magyar lakta településnek azokat a helységeket tekintik a kutatás, ahol a magyarok aránya legalább öt százalék, vagy abszolút számuk eléri a száz főt). Az irányított beszélgetések témakörei felölelik a kárpátaljai magyar közösség 20. századi történetét (az „államfordulatok” a kollektív emlékezetben, hatásuk az egyén és a közösség életére; a málenkij robot, a kollektivizálás, a donbászai munkaszolgálat, a brezsnyevi „pangás”, a gorbacsovi peresztrojka és a független Ukrajna kialakulásának időszaka), valamint érintik az egyén és a népcsoport mai helyzetét (politikai, gazdasági helyzet megítélése, egyéni-családi boldogulás, a faluközösség élete, a helyi intézmények szerepe, stb.) Mára 150-nél több beszélgetés anyagát tartalmazza az adatbázis. Tanulmányomban a szovjet rendszer kiépülésének a kollektív emlékezetben megőrzött elemeit kívánom bemutatni, az adatbázis interjúira támaszkodva.

Az 1944-es eseményeket átélők a korszakváltás kezdetét egyértelműen a szovjet csapatok bevonulásához kötik, mely nagyon élénken él emlékezetükben. Az eseményeket fiatalon átélte (1931-es születésű) gimnazista visszaemlékezésében például egy utólag jelentéktelennek tűnő mozzanat is élesen megmaradt:

³ Donbász – Donyeckij baszejn: A Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés innen került át a kárpátaljai magyar szóhasználatba.

„Hát a szovjetek bevonulásakor elég nehéz vót. Nehéz vót, mert már csak, hogy egyet megjegyezzek: volt egy gimnazista sapkám, aminek a jelvényében Magyarország természeti kincsei voltak. Gimnáziumi jelvényben. És az a szovjet katona, aki meglátta a fejemen, lecsavarta és eldobta, mer azt hitte, hogy ezzel már ü sok eredményt ér el. Nekem fájdalomra szógál. Ő nem értelmezte, hogy mi vót a jelképe annak.”

Ismeretes, hogy a bevonuló szovjet katonák milyen embertelenül bántak a fegyvertelen, sebesült honvédekkel szemben, annak ellenére, hogy a Szovjetunió is elismerte a genfi egyezményt, amely szabályozta a sebesült, beteg katonákkal és hadifoglyokkal való bánásmódot (Beregszászi, 2001, 4). Mindezt a kutatás adatközlői elbeszéléseikben rendre alátámasztják, ahogy az 1938-ban született, Felső Tisza-vidéki visszaemlékező is:

„Voltak itt magyar katonák is, szegényeket aztán biztos megölték, mert Anna néni, akie a ház, ami itt volt – most már nincsen – befogadta őket. Itt voltak sebesülten, s azt mondták az oroszoknak, hogy az ő fiai. Valaki megmondta azonban az oroszoknak, hogy nem azok, és akkor rájuk akasztottak az oroszok valami batyukat, na vigyétek. Lehet, hogy csak a táborokba vitték őket, vagy megölték őket, vagy útközben meghaltak.”

Október végére gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes katonai megszállása - Csap kivételével, amit a legtovább, november végéig tudtak tartani a magyar honvédség alakulatai (Botlik, 2000. 284).

„Hát itt például ugye ilyen kis falukat nem bombáztak, amikor jöttek befelé az oroszok, hanem csak a nagy városokat, meg az állomást, meg a vasúti hidakat felrobbasztották (sic!), a raktárakat lerombolták. De a mi falunkat, meg az ilyen kisebb falukat nem bombáztak. Nem érintettek ilyet. Csapot bombázták a hegyről... Csaptól már nem hagyták tovább menni az oroszokat és összecaptak, erre igen jól emlékszem, hogy hát október volt, szüreteltünk a hegyen, aztán lángolt az egész Csap, nagy kárt tehettek. Ugye ez ilyen kis falu, itt nem volt semmi olyan, hogy hát fontos lett volna nekik lebombáznia. A sok repülőgép elől bujkáltunk. Éjszaka jöttek a repülők, de este már mentünk a bunkerekbe. Tudom, pulya voltam, 12 éves, aztán vittük a batyut, kenyeret, ezt-azt a bunkerbe. Míg a repülő el nem ment, addig nem mentünk haza aludni a házba, hanem össze-vissza bujkáltunk. Pedig hát kis falunkat nem bántották, csak ugye jött a sok repülő, s világítottak, s féltünk, hogy lelők egy bombát. (F. Zsuzsa, Rafajna, született 1931-ben)

Több visszaemlékező állítja, hogy a háború végén, a rengeteg megpróbáltatás miatt már szinte nem bánták azt sem, hogy más fennhatóság alá kerülnek, csak egyet akartak: legyen vége a háborúnak.

„A háború végén voltak, akik az oroszokat is megkönnyebbüléssel fogadták, mer ugye azt gondolta mindenki, hogy most már megszűnik a háború, felszabadulunk, aztán jobb lesz” – meséli az egyik interjúalany, aki később, a szovjet rendszer alatt könyvtárosként, majd klubvezetőként dolgozott.

A kutatás egyik, 1934-ben született, később tanítói végzettséget szerzett adatközlője a következőképpen eleveníti fel az 1944 végi eseményeket:

„Amikor közeledett a szovjet hadsereg, akkor már a pincébe menekültünk, mert bombázás következtében bizony nagyon sokan vesztették életüket. Az utolsó alkalommal Rát és Palágykomoróc között volt a nagy harc, hiszen a szovjet csapatokat jó néhányszor visszaverték a németek. A magyarok már lazán kezelték a háborút. Igyekeztek minél többen megadni magukat, vagy meghúzódni a harcok elől, így jöttek be a mi pincénkbe is Palágykomorócon... Egy vasárnap este megérkeztek a magyarok szekerekkel, lovakkal, felszereléssel, harci eszközökkel. És nem álltak ki harcolni, hanem bejöttek velünk a pincébe. Reggel, hajnalban korán kezdődött az ütközet, a lövöldözés, a bombázás. És akkor már gondoltuk, hogy itt már nagyobb baj van, mert jönnek az oroszok. Azt is mondtuk, hogy nem bánjuk mi már, akármilyen helyzet lesz, vagy magyarok maradunk, vagy németek, vagy oroszok uralnak, csak fejeződjön már be a háború. Fejeződjön már be a lövöldözés. És hát reggel, mikor megvirradt, már a szovjet katonák a kerten jöttek fel, mint a sáskák, annyi sokan voltak. Megverték a pince ajtaját, s fehér zsebkendőkkal, fehér rongydarabokkal a kezünkbe jöttünk fel a pincéből a katonákkal együtt. A katonákat összeszedték, elvitték őket és hát minket nem bántottak. Igaz, hogy a nagymama éppen akkor süttött kenyeret. Azonnal elővett egy kenyeret, felvagdalta, mindenkinek adott, aki csak az udvaron volt, aki hozzánk bejött. És aztán az első szobában, az első házban foglaltak helyet az oroszok. Berendezték magukat, és ott tartózkodtak. Az ólban a lovat észrevették, és természetesen azt elvitték. Emlékszem rá, mint gyermek, hogy a ló hogy felnyerített, mikor elvitték, mert a kiscsikója bent maradt.”

A szovjet rendszer kiépítésének számos eleme közül a malenkij robot az egyik, legmeghatározóbb eleme a kollektív emlékezetnek, amelyről a fiatalabb generációnak is tudomása van. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a régióban szinte nincs olyan

család, amely ne lenne érintve a kárpátaljai magyarságot ért legnagyobb tragédiában. A túlélőkben maradandó nyomot hagyott az embertelen bánásmód, a sanyarú körülmények, az éhezés és a pusztító betegségek, a hozzátartozókban pedig a férj, az apa, a fiú vagy a testvér, hiánya. A néhány évvel a szomorú esemény után született, később a szovjet rendszerben cipőgyári munkásként dolgozó visszaemlékező így vall a családban őrzött, málenkij robottal kapcsolatos emlékekről:

„Hát erről nagyon sokat hallottam az édesanyámtól is, meg a férjemtől is, mert az apósomat is elvitték abba az időbe (sic!), és bizony nagyon sokszor elmondta, hogy csontsoványan jött haza az apja a málenkij robotról. Úgyhogy nagyon sokat emlegeti a férjem, hogy nagyon, de nagyon megszenvedték azt az időszakot.”

A visszaemlékezők jó része azon túl, hogy egyéni sorscsapásként élte meg a deportálást, közösségi tragédiaként is megéli. Olyan tragédiaként, amely az egész kárpátaljai magyarságot sújtotta, sőt mint kiemelkedő, mély érzelmet keltő esemény magába sűríti mindazokat a nehézségeket és fájdalmakat, amik a szovjetek megjelenését és a szovjet rendszer kiépítését kísérték, így a „málenkij robot” és a deportálás mint a magyarság kollektív büntetése a korszak jelképes eseményévé vált. Jellemző módon jeleníti meg ezt a már idézett, 1934-ben született tanító visszaemlékezése:

„Bizony emlékszem arra is, amikor az édesanyám kézen fogva vitt bennünket azon az úton, amelyiken a sztálinizmus áldozatait kísérték a lovas katonák. Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy milyen rossz körülmények közé kerültek, akiket elvittek, vagy akik önként jelentkeztek a három napos munkára. És már akkor sejtettük, hogy ez valami nem jót jelent, amikor láttuk, hogy nem engedtek senkit elbúcsúzni a szüleitől vagy a hozzátartozójától. És meg történt aztán az is, amire nem számítottunk, hogy azért, mert magyarok voltak, azért kellett megszenvedniük, azért kellett életükkel áldozni.”

A háború után született beregszászi interjúalany így eleveníti fel a családját is sújtó sorscsapás emlékét:

„Talán nincs is olyan magyar család, akit ne érintett volna, de én azok közé (sic!) tartozom, akiket nagyon súlyosan érintett. Apai részről egy nagybátyám elment, és soha nem jött vissza. Anyai részről három testvér, három gyönyörű szép, derék fiú ment el. A legkisebbnek még nem is kellett volna menni, mert még nem töltötte be az előírt kort... Nem tudom 17 vagy 18 évet kellett betölteni, de még nem töltötte

be azt a kort, még neki egy hónap lett volna hátra. Önként ment, de nem tudta, hogy a halálba, mondván hogy «legyünk együtt, hát azt a három napot kibírjuk, és akkor letudjuk, és itthon fogunk tudni dolgozni a gazdaságba. Tudjuk le együtt!» És bizony önként ment a halálba a legfiatalabbik. Három testvér veszett oda. Most képzelje el ezt tragédiát!, Hát hogy lehet ezt egy anyának kibírni, hát nem csak anyának, apának is, de egy anyának talán még súlyosabb... három gyermeke, három gyönyörű szép fia elment egy nap, és soha nem jött vissza. Míg élt, mindig várta haza őket, s nem hitte el soha, hogy hiába.” (I. Gábor, Beregszász, született 1950-ben)

A görög katolikusok által lakott falvakban több adatközlő elmondása alapján a malenkij robot úgy ismert, mint kizárólag a reformátusokat és a római katolikusokat érintő megtorlás, ugyanis a görög katolikusokat ukrán nemzetiségűnek tartották az intézkedő szovjetek, így a görög katolikus magyarok megmenekültek a deportáltak elől. Erről tanúskodik a következő, görög katolikusok által lakott településen élő adatközlő visszaemlékezése, aki 1936-ban született, tehát 8-9 éves gyerekként élte át a szörnyű időszakot:

„... mikor bejöttek az oroszok, elvitték a magyarokat a lágerbe. Görög katolikuskat nem vittek senkit. Egy görög katolikus se ment, se innen Újalkról, se a szomszédos Karácspalváról senki. Nem ment egy görög katolikus se. Csak a református meg a katolikus magyarokat vitték a lágerbe, mert azt magyar vallásnak tartották. Mert itt akkor még a vallás is bejátszott abba, hogy kit minek tartottak. Mert ha görög katolikus, akkor ukrán. Tehát ha ukrán, akkor nem ellenség. Akkor nem kell bántani.”

Egy 1924-ben született, a lágert megjárt túlélő visszaemlékezése is a fenti állításokat támasztja alá:

„Amikor az oroszok bejöttek, akkor vitték el a magyarokat. Görög katolikust nem bántottak, csak a római katolikust, reformátust, ezeket vitték.”

A malenkij robot után alig telt el pár év, s hamarosan az itthon maradt fiatal nemzedék is kollektív áldozatává vált Kárpátalján a szocializmus építésének. A szovjet hatalom képviselői 1947-ben találták elérkezettnek az időt annak a generációnak a megfélemlítésére és megbélyegzésére, amelynek tagjai az 1944-es deportálás idején fiatal koruk miatt még megmenekültek a lágerektől. A kárpátaljai magyar katonakö-

teles korú fiatalokat megbízhatatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányauzemi munkára irányították őket a donyeci szénmedencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három év szolgálati idejüket.

1947 tavaszán útnak indították az első csoportokat – az 1926-os, '27-es és '28-as korosztályt – a Donbász vidékére, bányauzemi munkára (Kovács, 1993. 107). A kényszermunkára elhurcoltak emlékezetében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket többnyire mint családfenntartót vitték el – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket. Másrészt azt fájlalják, hogy a Donyec-medence bányáiban, gyáraiban ledolgozott éveket nem számítják be a nyugdíjalapba, azaz a nyugdíjra jogosultak munkaviszonyába. A jelen kutatás keretében összegyűjtött adatok azt mutatják, hogy egyes adatközlőknek, mind a munka-, mind pedig a katonai szolgálat nehézségeivel meg kellett küzdeni, ugyanis miután 1952-től újra sorkötelesek lettek a magyar fiatalok, a három év kényszermunka után – mintha mi sem történt volna – további három év sorkatonai szolgálat letöltésére kötelezték őket.

Az 1927-ben született, Donbászt megjárt túlélő, aki édesapja betegsége miatt 14 éves kora óta töltötte be a családfenntartó szerepét, a következőképpen emlékezik vissza:

„Nem vitték katonának csak ukránokat, zsidót vagy cigányt, de magyart nem... Tehát itt számolták a nemzetiséget... Magyarokat nem vitték, mer (sic!) nem voltunk szerintük megbízhatók. Azért vitték a magyarokat a lágerbe is.”

Egy 1947-ben, parasztcsaládban született adatközlő, akinek az édesapját kényszerítették munkaszolgálatra, hasonlóképpen emlékezik az akkori eseményekre:

„...akiket nem katonának vitték, azokat kötelezték arra, hogy Donbászra, a szénbányába menjen. Az én apám is ott volt a szénbányába... Amikor az embert kényszermunkára fogják, akkor sok jó nem származik belőle.”

Az eseményeket gyerekként átélő, a szovjet érában sofőrként tevékenykedő adatközlő is meg van győződve arról, hogy a magyar katonaköteles korú fiatalok megbízhatatlansága volt a donbászi munkaszolgálat oka:

„Miután bejöttek az oroszok... akkor volt egy ilyen egyezés, hogy a magyar fiúkat hét évig nem szabad sorozni katonának... Azért mert nem megbízhatóak voltak... Azután a legelső sorozás '52-ben volt.”

Ezt támasztja alá a szovjet időkben az Ungvári Állami Egyetemen felsőfokú végzettséget szerzett, majd magyar szakos tanárként dolgozó interjúalany visszaemlékezése is:

„Donbászra azokat vitték, akik katonakötelesek voltak, akinek már be kellett volna vonulni katonának, de akkor az oroszok még nem merték a megszállt területekről toborozni a katonaságot, mert félték, hogy ezek igazából nem velük tartanak, úgy-hogy ezeket csak Donbászra vitték”.

Az otthonuktól távol lévő bányaiüzemi munkások számára a legnagyobb veszélyt azok a mostoha körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozniuk kellett. Nyilvánvalóan ez volt az oka a sorozatos szökéseknek, amivel a munkaszolgálatot teljesítők közül elég sokan megpróbálkoztak. Az adatközlők szerint – akiknek egy része az eseményeket nem közvetlenül élte át, hanem családi emlékeket őriz, azaz örökített képe van róla, az idősebbektől tudja, hogy a „szökevényeket” a hazaérkezés után a családtagjaik hónapokig rejtegették a padláson, a csűrben, vagy az udvaron, földbe vájt gödrökben. Sokan így is a hatóságok kezére kerültek, de volt, aki megszökt:

„...apai részről volt egy nagybátyám, akit Donbászra vittek... – nagyon sokat vittek, persze, de ő megszökött. Megszökött, mert felismerte a helyzetet, hogy nem biztos, hogy vissza fog jönni... Na de amilyen üldöztetésben volt sokáig! Mert sok fiatalot megbíztak ilyen besúgásra, akiket azért nem vitték el, s az volt a dolguk, hogy akik megszöktek, azokat súgják be. Még barát is volt közte. ... a csűrbe volt vájva egy éjjeli menedékhely neki, és ott volt, és sokszor jöttek, keresték mindenfele, de ott nem találták meg, ahova el vót bújva. Nehéz volt így élni, és sokáig, talán másfél évig élt így, hogy odahordták neki még az ennivalót is. (I. Gábor, Beregszász, született 1950-ben)

„A sógorom megszökött Donbászáról, hazajött és itthon bujkált. Mindennapos volt, hogy jött hét-nyolc milicista, akik keresték. Kiadták nekik, hogy elszökött, itthon van. Akkor én már állapotos voltam, hét hónapos állapotos, nagyon felidegesítettek, és nagyon beteg lettem. Az uramnak azt mondták, hogy... elvisznek mind a kettőnket. Akkor ... a sógorom előbújt és felment, önként jelentkezett, mondván hogy itt vagyok, csináljatok velem, amit akartok! A csurmában [börtönben] vót két hétig, és akkor jött az amnesztia és kiszabadult.” (I. Irén, Beregszász, született 1927-ben).

A szovjet rendszer okozta következő megrázkódtatás – amely személyes trauma mellett közösségi sorsként is megjelenik a kollektív emlékezetben – a parasztság tönkretételével, felbomlasztásával kapcsolatos folyamatokat jelenti, az erőszakos terménybeszolgáltatást, a kolhozosítást és a kuláktalanítást. A megkérdezettek elmondták, hogy amikor 1947 (egyes falvakban 1948) tavaszán a gazdák vetéshez készülődtek, még nem sejtették, hogy az általuk elvetett terményt már nem ők fogják learatni. A szovjet hatóságok a propaganda szintjén hangsúlyozták a kolhozba való belépés önkéntes jellegét, de valójában mindent megtettek, hogy a magángazdákat meggyőzzék – fenyegetéssel és erőszakkal – a kollektív gazdálkodás előnyeiről. Mind az eseményeket átélő, mind a kolhozosításról örökített képpel rendelkező adatközlők egybehangzó véleménye az, hogy ha az egyszerű agitálás nem működött, a hatóságok keményebb módszerekhez folyamodtak: egyenként hívták fel a község házára a gazdákat, pár napig benntartották őket, bizonygatva nekik, hogy csak éppen ő nem akar belépni. Az agitátorok otthonaikban is zaklatták, fenyegették az embereket.

*„Hát a kolhozra úgy emlékszem, elvetettünk, de nem arattunk, már a kolhoz aratta, amikor a kolhoz kezdődött. Akkor jószágot, mindent letakarítottak az udvarról.”
(M. Zsuzsanna, Nagydobrony, született 1935-ben)*

Az alábbi sorokban megnyilatkozó, 1931-ben született adatközlő, aki édesapja kulákká nyilvánítása és földjük elvesztése után kénytelen volt kolhoz-tagként, éhbéért dolgozni, szintén a kollektivizálás erőszakos voltát emeli ki:

*„Hát az apámat meg a bátyámat két napig benntartották, addig ki se engedték, enni se adtak nekik, míg alá nem írtak a kolhozrendszernek... A férjemet bevitték a városházára, becsukták az ajtót, kivetették a nagy adót, s azt mondták, ha nem fizetjük be, akkor elviszik a lágerbe, pedig még azelőtt nem sokkal jött haza a lágerből. És bekényszerítettek minket a kolhozba, s ott éltük le az életünket. És kapjuk a kis csekély nyugdíjat... Nem akartunk bemenni a kolhozba. Akkor azt mondták az uramnak, hogy elviszik. Bezárták az ajtót a városházán, és akkor aláírt, hogy beáll a kolhozba. Volt nekünk ökör, szekér, gazdasági felszerelés... Akkor jöttek, s ami volt, mindent elvettek, szőlőföldet, gazdasági felszerelést, és mint a rabszolgák úgy mentünk a sajátunkba, mentünk napról napra dolgozni. Éltünk keservesen.”
(I. Irén, Beregszász, született 1927-ben)*

„Jaj, nem önként mentünk, hanem szorították igen a népet, mert nem akartak önként belépni, de akkor úgy ijesztgették a népet, mondván hogy még egy párnát se

hagynak, meg egy kanalat se nekik. Félt mindenki tőle, végeredményben csak arra ment ki, addig szorították a népet, addig tartották a községházán, hogy aláírogattak lassan. Aztán az egész falu aláírt. Akinek jószága volt, az dolgozott a jószágán. Akkor csűröket leszedtek, nagy ólakat, akinek nagy óla volt, azt is.” (F. Zsuzsa, Rafajnaújfalu, született 1931-ben)

A magántulajdonban lévő földek és gazdasági javak elvételét gyerekként átélő, 1936-os születésű interjúalanyunk is hasonlóképpen emlékszik vissza:

„Hát azt mondom, hogy az elv önkéntes volt, de szigorúan követelték a belépést. Muszáj volt. Ez volt egy fenti utasítás, itt kitérés nem volt. Mindenki kapott egy kérvényt, amit alá kellett írni. Nem is a belépő írta, neki csak alá kellett írni, hogy minden ingóságát, minden gazdasági felszerelését, földjét, mindenét viszi a téeszbe, és a téesznek tagja lesz, és majd amit a téesz fog termelni, és amennyi jut, annyit fog kapni. És ugye hát ezt senki nem szívesen csinálta.”

„... apósomat a falhoz fordították, azt mondták, ha nem adja meg magát, akkor lelövik. És muszáj volt.” – vallja egyértelműen Sz. Erzsébet, Kőrösmezőről (született 1931-ben)

A kollektivizálás kezdetén, amikor még nem volt általános a belépés, a kolhoz-tagok megmaradt háztáji gazdaságait a szovjet hatóságok rendelkezései szerint a tehetősebb magángazdák voltak kötelesek megművelni.

„’47-ben még gazdálkodtunk. Hát akkor kezdték a kolhozot. A gazdálkodóknak a vetéséből egy darabot kivágtak a szegényeknek, hát kész a vetés és gazdálkodjatok. Na de hát nem volt se fogatuk, se felszerelésük hozzá, hát a gazdáknak kellett menni felszántani, elvetni a kolhozistáknak a földjét... volt egy ilyen szegénytanács, szegénykomité úgy mondták, hát azoknak a földjeit is az ilyen gazdálkodó embereknek kellett szántani, elvetni...” (H. László, Bene, született 1929-ben)

Egy 1952-ben született adatközlő fájdalmas eseményeket idéz fel a családi emlékezetből:

„Hát a férjem családját is érintette ez, mert kulákoknak számították őket és mindent, de mindent elvittek tőlük, úgyhogy elmagyarázza a férjem mai napig, hogy

sírt az édesanyja, mert bementek hozzájuk, és még a szózból a levágott disznót is elvitték. Őkrük volt, azt is elhajtották az udvarról, a szekeret is elvitték, nagyon sokat tud róla beszélni és olyan fájó ez, szinte könny szökik a szemembe, mikor elmondja ezt.”

Az alábbiakban megszólaló, 1936-ban született visszaemlékezőnek – aki édesapját a málenkij robot következtében elvesztette, majd fiatal éveiben szintén a kolhozban dolgozott – élenken él emlékezetében a kolhozosítás kezdete és a kulákküldözés:

„...terrorizálták a népet és erőszakkal kolhozosítottak. Akkor a gazdákat kulákká nyilvánítottak, s különösen azokat büntették, mindent elszedtek tőlük. Az én nagymamám is kulák volt, amíg volt valami a padon [padláson], meg az istállóban, addig nem hagytak békét.”

„Hát egy kis ideig tartottuk magunkat, mint magángazdák, hiszen édesapám már akkor nem volt. A nagyszüleimmel dolgoztunk, a tehenet fogtuk be, mert a lovat, az igavonó jószágot elvitték. De aztán nem bírtuk tovább a mezőgazdasági munkát elvégezni, és minden nap jöttek és kényszerítették a nagyszüleimet, hogy igenis írják meg a kérvényt, lépjenek be a gazdaságba. Hát nem volt mit tenni, beléptek ők is. És akkor aztán elvitték tőlünk minden felszerelést, szekeret, boronát, ekét, vetőgépet, kapálógépet. Amink volt, azt mindet. Habár ezt önkéntesen adtuk, ugye, úgy kezelték. És önkéntesen írtak alá a kolhozgazdaságba... Csak hát muszáj volt” – vallja a szovjetizálást tizenévesként megélő, később tanítói végzettséget szerző adatközlő.

Amint az interjúrészletekből is kitűnik, a szovjet propaganda által hangoztatott önkéntes elvnek teljesen ellentmondanak az eseményeket átélő szemtanúk kolhozosítással kapcsolatos visszaemlékezései. Az 1941-ben született adatközlő a nyílt fizikai erőszakot is megemlíti:

„Hát erre az egyre nagyon emlékszek. Édesapámra már haragudtunk is, mert mindig megemlegette azokat a napokat. Azt, hogy minket puskatussal kényszerítettek, hogy álljunk be a kolhozba. Édesapám három napig volt a tanácsházán a pincébe, sokáig kitarzott, az utolsó közt írta alá.”

Olyan eseteket is emlegetnek az adatközlők, amikor az illetők nem álltak ellen az agitációnak, hanem az esetleges retorziók elkerülése végett, konfliktuskerülő technikát

alkalmazva, rögtön aláírták a belépési nyilatkozatot. Sőt azt is megjegyzik, ha valaki állami alkalmazott volt, a nyomás hatására és a biztos megélhetés féltése miatt még a falubelijeit agitálásában is részt kellett vennie. Erről tanúskodik az alábbi, 1928-ban született könyvtáros interjúalany visszaemlékezése:

„Nálunk nem vót olyan nagy probléma a kolhozosítással... én már mint könyvtáros dolgoztam, s nekünk járni kellett így házról házra agitálni az embereket. Szerintem olyan nagyon nem kényszerítették őket. Csak belátták az emberek, hogy másképp nem boldogulnak, aztán beléptek a kolhozba.”

Van, aki nemcsak szükséges rossznak tekinti a kolhozba való belépést, de a megélhetés szempontjából még előnyösnek is:

„Hát bementünk mi is, beadtunk mindent, és akkor mentünk dolgozni. Hát ha nem volt más, mit csináljunk? Nem lehetett kimaradni, sőt aki nem volt kolhozista, annak rosszabb volt.” (Cs. Júlia, Péterfalva, született 1932-ben)

A kötelező terménybeszolgáltatás és a kolhozba kényszerítés mellett gyakran emlegetik az interjúalanyok a szovjet korszak lakosságát megnyomorító, kiszipolyozó rendeletei között az államkölcson-jegyzést. Azzal az indokkal ugyanis, hogy, a Szovjetunió minden állampolgárának ki kell vennie részét az ország iparosításából – amihez az államnak pénzre van szüksége – valamennyi dolgozó bérének bizonyos hányadát „lefogták” államkölcson címszó alatt, amelyet formálisan az illető „önként” ajánlott fel az ország fejlesztése érdekében. A szovjet hatóságok eme intézkedéseivel kapcsolatban fájó személyes emlékeket őriznek a megkérdezettek, hiszen sokszor még az utolsó megmaradt jószágot is el kellett adniuk annak érdekében, hogy a pénzt előteremtsék. Így vall erről egy 1936-ban született adatközlő, aki szovjet érában sofőrként dolgozott:

„Volt, akinek az utolsó tehenet el kellett a gyerek szájából adni, hogy kifizesse az államkölcson... azoknak az embereknek, akiknek nem volt semmijük, szóval már azelőtt is szegényebbek vótak, azoknak kivetettek egy minimális összeget. A másikra meg, kérem szépen, aki tehetősebb volt, arra mindig többet és többet.”

Hasonlóképpen nyilatkozik az eseményeket már felnőttként átélő, 1927-ben született visszaemlékező:

„Hát, de nem vót más kiút. Azért hajtották a szegényt is, hogy adjon. Hogy mutassák meg, hogy az adott, ez meg nem adott. Hányat elítéltek, mert nem akart fizetni, meg nem volt már miből fizetni!”

A szovjet rendszer kiépítésének egyik fontos összetevője volt az ateista nevelés és a vallásellenesség, mely nagymértékben sújtotta az egyházakat és a vallási életet. Az egyházak és a hívő emberek meggyőződése elleni harc már 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett. (Majnek, 1998. 55) Az adatközlők szerint a hatóságok a legkülönbözőbb módon igyekeztek korlátozni a hitéletet és a vallásos tevékenységet.

„Üldözték a vallást!...

És akkor, azért csak kiállottunk mellette, hogy a mi templomunk megmaradjon. Hogy ne zárják be. Nagyon-nagyon megszenvedett a magyar nép érte.” (K. Ferenc, Nagydobrony, született 1927-ben)

Egy visszaemlékezőt, aki a tárgyalt időszakban tanárként dolgozott, megbüntettek azért, mert templomi esküvői ceremónián vett részt (mint vőfély):

„Sajnos a vallást nem mindig lehetett gyakorolni... volt olyan eset, amikor egy rokonomat elkísértem a templomba, mint vőfély, és bizony ezt megsínyltem, mert negyven napig nem mehettem munkába, nem léphettem át az iskola küszöbét. Magyarul mondva, kirúgtak átmenetileg az állásomból. Hosszú érvek, kérések után sikerült elérni, hogy visszategyenek. A járási pártbizottság épületébe jó néhányszor meg kellett fordulnom, míg végre visszavettek az iskolába. De azért éreztették velem ezután, hogy hát nem felelek meg a követelményeknek.”

„...jártunk is mindig templomba gyerekkoromban, akkor igaz tiltották, de mentünk lopva, ha ki is kaptunk az iskolában, akkor is mentünk a templomba” – eleveníti fel élményeit egy 1940-ben született, az egyházellenes intézkedéseket gyermekfejjel megtapasztalt interjúalany.

Egy másik megkérdezett, aki könyvtárosként dolgozott akkoriban, az egyházi ünnepek tiltását sérelmezi:

„...mindig kántáltunk, még vettük magnóra is, de az is valahova eltűnt, és akkor nem is volt szabad ilyet csinálni. Még azt is jelentették rólam a hatóságoknak, hogy én pappal esküdtem – ami nem volt igaz –, s mivel könyvtárban dolgozok, ez tiltott

dolog. Kellott vigyázni mindenkinek. A bibliotékában, ha szenteste volt, muszáj volt hét óráig ott ülni, mert nem volt szabad ünnepelni.”

A szovjet rendszer kárpátaljai bevezetésének kísérőjelensége volt a lakosság állandó rettegésben tartása. A visszaemlékezők szerint a félelem állandóan ott volt bennük a mindennapi életük során, hiszen – a biztonsági szolgálatnak és a besúgóknak köszönhetően – egyetlen, a hatalomnak nem tetsző mondat is elég volt ahhoz, hogy megbüntessék őket, akár börtönben találják magukat. A szovjet rezsimbe már bele született magyar szakos tanár így eleveníti fel a családban őrzött emlékeket:

„Visszaemlékezve arra az időszakra, a nagyszüleim is mindég ugye a bezpekátul [biztonsági belügyi szolgálat] féltek, mert a család sok minden ilyen megpróbáltatásnak volt kitéve... És mindenki attól félt, ugye. Mikor volt egy szavazás, akkor már jöttek és verték éjszaka négy órakor az ablakot, hogy menni kell szavazni. Nagypám úgy csinált, hogy leszórta elének a hamut, hogy lássa a nyomokat, ki hallgatódik este az ablakunk alatt, hogy megtudja, mit beszélnek... Letette a hamut, hogy járkálnak-e, hallgatják-e, hogy mit beszél a család. Vagy még azt is lesték, hogy hallgatják-e a Szabad Európa Rádiót, mert azt se volt szabad hallgatni. Nem lehetett senkinek mondani semmit. Tehát nem tudta az ember, hogy kivel beszélhet. Az emberek zárkóztak voltak. Nem mertek nyíltan senkivel beszélgetni. Itt több volt a besúgó...”

„... bizony meg kellett gondolni még a beszédet is, mert még egy rossz szó után is kaphatott könnyen az ember egy esztendőt. Ha valaki például kenyérgyárban dolgozott, s betett a táskájába egy tizenhat kopekes kenyéret, egy esztendőt is kaphatott. Aztán dávj, Szibéria! És így óriási rettegéssel sakkban tartották a népet.” (I. Sándor, Beregszász, született 1921-ben)

Míg a Szovjetunió felbomlását és Ukrajna függetlenné válását követő bő egy évtizeddel a visszaemlékezők többsége szívesen mondott el olyan történeteket, amelyek hangoztatása a szocializmus időszakában tiltva volt, addig másokban mai napig él a szovjet rendszer idején beléjük ültetett félelem, s úgy látszik, ez kitörölhetetlenül beléjük rögződött. A máig továbbélő félelem, a túlzott óvatosság, a bizalmatlanság érzékelhető a deportálások egy 1927-ben született túlélőjének a szavaiban is:

„Ha egy rossz szót szólott valaki, a pártot vagy az államot megsértette vele, löktek neki egy-két évet. Lakat a szádra és hallgassál, hallgatni arany – ez járta. Hát,

ilyenekből, amit elmondok, ha firtatnák, lehet, hogy kellemetlenségem volna belőle. Jobb hát ha befogom a számat. Nem hiányzik nekem ebben a korban már ilyesmi.”

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a szovjet rezsim kárpátaljai kiépítésekor különösen hátrányos helyzetbe kerültek az itt élő magyarok, akiket kezdetben több dokumentum is fasisztának minősített, majd kényszerű deportálás tizedelt, s az elnyomó rendszer a többi állampolgárhoz képest – etnikai hovatartozása miatt – kétszeresen sújtott. 1944 őszén a magyar közigazgatás távozása és a szovjet csapatok bevonulása gyökeresen új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet teremtett Kárpátalján, mindezekről a változásokról azonban nem lehetett nyíltan beszélni, sőt a történelmi eseményeket később sem lehetett a nevükön nevezni – egészen a '80-as évek végéig. A térség magyar lakosságára fokozottan igaz az az állítás, mely szerint az 1944 utáni korszak egyéni és kollektív emlékezete a tabukkal, elfojtásokkal terhelt. (Tóth, 2005. 78). Épp ezért érdemes megvizsgálni, hogy Ukrajna függetlenné válása után bőegy évtizeddel az akkori eseményeket átélő szemtanúk hogyan emlékeznek vissza Kárpátalja szovjetizálására, mely események kerültek be a kollektív emlékezetbe és hogyan őrződtek meg, illetve azt is, hogy befolyásolja-e az egyéni élettörténet a történelmi események megítélését. Tehát itt tulajdonképpen arról a múltról van szó, amely politikai szempontból már történelem, de a megkérdezettek jelentős része számára megőrzött tapasztalat, felidézhető emlékezet (Karlaki, 2005. 128).

Irodalom

- BEREGSZÁSZI György: Tragédia egy erdészlakban. *Bereginfo*, 2001. július (5. évf., 26. sz.), 2–8.
- BAKURA SÁNDOR ET ALII: „OTTHON A KÖNNY IS ÉDES” 1944–1955. *Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok, hivatalos iratok, vallomások tükrében.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2009.
- BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991).* Budapest – Szeged, 1991.
- BOTLIK József – DUPKA György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
- BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2000.
- BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II.* Nyíregyháza, 2005.
- DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: *A „málenyikij robot” dokumentumokbnam* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997.
- DUPKA György (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946).* Intermix Kiadó, Undvár – Budapest, 1993.
- CSANÁDY György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* PoliPrint, Ungvár, 2004.

- CSEERNYICKÓ István – HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – MÁRKU Anita (szerk.): *„Hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken”. A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében.* PoliPrint, Ungvár, 2008.
- DÖMÖCKI András: *A novemberi manifesztum.* In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998., 164–172.
- KARLAKI Orsolya: Ritka minta: Fehér holló órs. *Múltunk*, 2005. 4. sz. 128–148.
- KOVÁCS Elemér: *Élőlátók.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
- MAJNEK Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998., 53–61.
- MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* PoliPrint, Beregszász, 2005.
- MÓRICZ Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói.* Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2011.
- ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-Európában,* Napvilág, Bp., 1998.
- STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Lucidus Kiadó, Bp., 2006. /Kisebbségkutatás Könyvek/
- TÓTH Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. *Múltunk*. 2005. 4 sz. 78–99.

Holló László: Lakodalmasok

Holló László: Hazatérők